

Відгук

офіційного опонента **Безуглої Лілії Ростиславівни**
на дисертаційну роботу **Зайцевої Маргарити Олексіївни**
«Когнітивно-комунікативні параметри англомовного судового дискурсу в
діахронії (кінець XIX – початок XXI століть)» (Запоріжжя, 2021, 503 с.),
подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
за спеціальністю 10.02.04 – Германські мови

Багатолітній науковий досвід не тільки навчив мене глибокому баченню суті й природи явищ оточуючого світу, але й дозволив на власні очі спостерігати за розвитком наукової думки, за змінами наукових парадигм, методів, підходів, зацікавлень і вподобань. Я пришла в науку, коли на її теренах впевнено і натхненно ставав на ноги антропоцентризм – методологія, яка возводить у ранг центра наукового дослідження людину. Не оминув він і науку про мову, де, випередивши лінгвоцентричний принцип, не протиставив себе йому, а доповнив, розвинув і збагатив його здобутки.

Антропоцентрична методологія у лінгвістиці розвивалася у напрямку розширення предметної області мовознавчого пошуку – від застосування мови в мовленні людини, до витоків мовлення у її мисленні та до взаємодії мови, мовлення і мислення у середині соціуму. Прагматичний поворот у лінгвістиці закономірно потягнув за собою когнітивний і дискурсивний повороти. У такий спосіб у центрі мовознавчого інтересу опинився дискурс – феномен, який зібрав під своєю парасолькою яскраве розмаїття лінгвістичних дисциплін, надавши їм нові можливості для взаємної інтеграції.

Дослідження дискурсу є наразі актуальним і перспективним завданням мовознавства загалом і германістики зокрема. Але особливої значущості набуває звернення до тих різновидів дискурсу, які мають першочергове значення для демократичного розвитку нашої держави, для підвищення добробуту і безпеки громадян. У переліку таких різновидів дискурсу чільне місце посідає судовий дискурс, якому присвячено розглядувану дисертацію М. О. Зайцевої. Дисертаційне дослідження демонструє вдалу спробу комплексного аналізу еволюції когнітивно-комунікативних параметрів судового дискурсу США, який ґрунтується на поєднанні дискурсивного, діахронічного та синергетичного підходів.

Отже, **актуальність** цього дослідження зумовлено, по-перше, браком у сучасній лінгвістиці фундаментальних розвідок судового дискурсу США з позицій інтегративного зв'язку дискурсивного, діахронічного та синергетичного підходів, по-друге, нагальною потребою пошуків нових форм і засобів гуманізації наукового знання в галузі германістики; по-третє, необхідністю створення сучасної лінгвістичної основи для аналізу судового дискурсу в правознавстві, що зрештою має сприяти вдосконаленню судової системи України.

Дослідження виконано у руслі загальної антропоцентричної парадигми, частковою методологією є когнітивно-дискурсивна парадигма, конкретним



методологічним підходом – поєднання дискурсивного, діяхронічного й синергетичного підходів до аналізу судового дискурсу США, що забезпечує вирішення **наукової проблеми** еволюції лінгвістичних засад судового дискурсу.

Мета роботи – виявлення когнітивно-комунікативної специфіки судового дискурсу США та встановлення напрямів його еволюції – корелює з об'єктом і предметом дослідження: **об'єктом** є судовий дискурс США, а **предметом** – еволюція його когнітивно-комунікативних параметрів.

Дослідження виконано в межах наукової **теми** факультету іноземної філології Запорізького національного університету «Когнітивно-дискурсивні аспекти мовних одиниць».

У центр уваги дослідниці потрапляють 350 американських судових процесів США з 1860 року до теперішнього часу. **Матеріал** отримано з двох джерельних баз: 1) інтернет-сайтів загальною кількістю 10250 веб-сторінок і 2) відеозаписів сучасних судових процесів загальною тривалістю 41 годину, представлених на платформі *Youtube*.

Отже, дослідження за об'єктом, предметом, методологією та матеріалом повністю відповідає спеціальності 10.02.04.

Наукова **достовірність** висновків, об'єктивність положень та емпірична валідність дисертації забезпечується глибоким опрацюванням теоретичної бази, яку відбиває репрезентативний список використаних наукових джерел, що сягає 755 найменувань, і окресленим методологічним підходом, який підкріплюється застосуванням широкої палітри адекватних загальнонаукових і лінгвістичних методів дослідження. Серед останніх – методи:

- дискурсології (аналіз стратегій, тактик і стратагем дискурсу);
- прагмалінгвістики (контекстуальний, інтенційний і мовленнєвоактовий аналіз);
- порівняльно-історичного мовознавства (зіставний діяхронічний аналіз),
- системно-структурного мовознавства (компонентний, лексико-семантичний і лексико-граматичний аналіз, аналіз словникових дефініцій, моделювання, проектування);
- когнітивної лінгвістики (елементи концептуального аналізу).

Висновки дисертаційної розвідки не суперечать результатам наявних досліджень із дискурсології, історичної та прагмалінгвістики, що забезпечує її інтертеоретичну валідність.

Дослідження демонструє і безперечну інtrateоретичну валідність, яка знаходить прояв у несуперечливості концепції, доречному й послідовному використанні термінології, а також у цілісності та композиційній чіткості тексту дисертації.

Робота демонструє чітку і логічну **структуру**, що засвідчує науково обґрунтований підхід дослідниці на шляху розв'язання поставлених завдань.

Розділ 1 присвячено теоретичним засадам дослідження судового дискурсу як когнітивно-комунікативного феномена.

Авторка звертається до аналізу стану розробленості проблеми та огляду теоретичних положень, пов'язаних із об'єктом дослідження, зокрема

розглянуто трактування понять «дискурс» і «комунікація» як біфуркаційних термінів; протиставлено поняття «дискурс» і «дискурсивна практика»; розкрито співвідношення понять «юридичний дискурс» і «судовий дискурс»; зміст понять «когнітивне викривлення» і «когнітивний дисонанс»; схарактеризовано ознаки судового дискурсу як конфліктного; окреслено властивості юридичного тексту як форми вербалізації судового дискурсу; розглянуто специфіку судового дискурсу з позицій антропоцентричної парадигми.

Розділ 2 дисертації дає достатнє уявлення про методологічну базу дослідження. Обґрунтовано аналіз судового дискурсу із застосуванням комплексу лінгвістичних методик – лінгвократологічної, лінгвоаксіологічної, дискурсивно-психологічної, лінгвоперсонологічної, комунікативної, які фокусують увагу на окремих аспектах і властивостях досліджуваного дискурсу. Названі методики підпорядковані когнітивно-комунікативній парадигмі мовознавства з акцентуванням інтегрованих дискурсивного, діахронічного та синергетичного підходів.

Послідовно висвітлюються ключові поняття дослідження: «еволюція», «когнітивно-комунікативна модель», «стратегія», «тактика», «персуазивний, сугестивний і коерсивний контент дискурсу», «елітарна й егалітарна особистість» та ін. Важливим є акцентування на тому, що еволюція в дисертації розглядається «як обумовлена соціально-культурними факторами сукупність змін у стратегії та тактиці суб'єктів говоріння, організації смислового простору судового дискурсу, а також у власне лінгвальних особливостях їхніх мовних дій» (с. 117).

У теоретичних розділах Маргарита Олексіївна демонструє високий рівень обізнаності в академічних і новітніх працях вітчизняного й зарубіжного мовознавства. В аналітичних оглядах, які демонструють високий рівень теоретичного узагальнення, знайшли відображення глибина наукової думки та аналітичний тип мислення дослідниці.

У наступних розділах послідовно викладено власне результати дослідження з опертям на окреслені теоретико-методологічні засади і термінологічний інструментарій.

У **третьому** розділі виокремлено субдискурси як різновиди судового дискурсу: дискурс сторони звинувачення, дискурс сторони захисту та суддівський дискурс.

Судовий дискурс розглядається як когнітивно-комунікативний феномен, створюваний елітарними (домінантними, провокативними та інфліктивними) та егалітарними (субмісивними) дискурсивними особистостями.

Аналізується використання певних стратегій, тактик і стратагем у кожному субдискурсі. Підкреслюється, що виокремлення підвидів дискурсу, стратегій і тактик є умовним, оскільки в судовому дискурсі вони виявляють дифузні властивості (с. 176, 253).

У **четвертому** розділі з'ясовано поняття дискурсивного простору як інформаційного середовища, яке створюють дискурсивні особистості в результаті взаємодії.

Встановлено комунікативні режими, притаманні судовому дискурсу та визначено їхні особливості (інфліктивний і провокативний наратив, ментатив). Дослідниця слушно наголошує на тому, що, ототожнюючи поняття комунікативного режиму та комунікативного жанру, обирає перший термін із огляду на його лінгвістичну складову (с. 257).

Всебічно окреслено патерни мовленнєвої поведінки агентів судового процесу як дискурсивні практики, прийняті й усталені в певній соціальній галузі, позначені певним способом говоріння; встановлено закономірності їхньої історичної динаміки.

Принагідно аналізуються мовні засоби створення образності та метафоричності судового дискурсу США у діяхронії.

П'ятий розділ стосується безпосередньо лінгвальних властивостей судового дискурсу США.

Описано еволюцію дискурсивних маркерів та основних мовних засобів судового дискурсу, які підлягають історичним змінам: засобів номіналізації, модальних дієслів, речень зі вступними *there* та *it*, розщеплених речень і прийомів висування.

Детально схарактеризовано змістове наповнення семантичного простору судового дискурсу за допомогою комплексів мовних одиниць, які угруповано під назвами «кратологеми», «аксіологеми», «емотиви», «міфологеми», «соціологеми» та «концептологгеми».

Вузлові положення емпіричних розділів підтверджуються методологічно коректним і ґрунтовним аналізом матеріалів судових процесів США.

Таким чином, усі завдання дисертації виконано, мета дослідження є досягнутою.

Отримані результати виявляють безперечну наукову **новизну**, яка стосується як теоретичної, так і емпіричної ланки дослідження. У роботі вперше:

а) у **теоретичному плані**: започатковано новий напрям лінгвістичних досліджень – судову дискурсологію; запропоновано синергетичний принцип дослідження судового дискурсу; розроблено типологію дискурсу за чотирма критеріями та класифікацію дискурсивних особистостей судового процесу; уведено в аналіз судового дискурсу такі терміни, як «субдискурс», «інфліктивний наратив», «провокативний наратив»;

б) в **емпіричному плані**: розкрито ознаки еволюції когнітивно-комунікативних параметрів судового дискурсу США; виявлено його персуазивний, сугестивний і коерсивний потенціал; систематизовано й схарактеризовано його стратегії, тактики й стратагеми; визначено спільні й відмінні ознаки у їхньому використанні агентами; з'ясовано лінгвокогнітивні засади структурування судового дискурсивного простору; розкрито специфіку судового наративу й ментативу та специфіку патернізації судового

простору; встановлено лінгвальні особливості судового дискурсу США у діяхронії.

Теоретичну значущість дисертаційного дослідження зумовлено вагомим внеском, який воно робить у вирішення проблем дискурсології, юридичної лінгвістики, історичного мовознавства, теоретичної граматики і стилістики англійської мови, лінгвосинергетики, лінгвоперсонології, лінгвоаксіології, історичної лінгвістики тексту, комунікативної, когнітивної, соціо- та прагмалінгвістики. Результати дослідження позитивно впливають на подальшу розробку теорії комунікації, а також проблематики, пов'язаної із дослідженням дискурсу в історичній перспективі.

Практична значущість поданої праці полягає в тому, що отримані результати мають цінність для лекційно-семінарських курсів із теоретичної граматики та стилістики англійської мови, теорії мовленнєвої комунікації, загального мовознавства, для спецкурсів із дискурсознавства, лінгвосинергетики, комунікативної та юридичної лінгвістики, можуть бути використані у складанні навчальних посібників, у науково-дослідницькій практиці студентів і аспірантів, а також мають прямий вихід у практику перекладу і викладання англійської мови як іноземної в навчальних закладах України.

Зміст автореферату є ідентичним основним положенням дисертації, котрі повно відображено в 58-ми **публікаціях** авторки, зміст і вихідні дані яких повністю відповідають чинним вимогам.

Ідіостиль авторки є виваженим і чітким, відповідає науковому функціональному стилю. Положення роботи викладено добротною, академічною українською мовою, послідовно, логічно і прозоро.

Робота має цільний, закінчений вигляд, достатній обсяг та оформлена згідно з вимогами.

Проте, дисертація викликає деякі **зауваження**, запитання та дискусійні міркування:

1. Одним із методологічних стовпів дисертації є діяхронічний підхід до аналізу судового дискурсу США, який відображено у формулюванні назви, мети, завдань і гіпотези дослідження.

Як вже зазначалося, мета роботи – «виявити ознаки, що становлять когнітивно-комунікативну специфіку судового дискурсу США, та встановити напрями його еволюції» (с. 22), тобто мета складається з двох методологічних частин – когнітивно-комунікативної та діяхронічної.

Маргарита Олексіївна сконцентрувала увагу на першій частині, блискуче змодельовавши когнітивно-комунікативну іпостась судового дискурсу США, але, на жаль, діяхронічній іпостасі приділено недостатньо уваги саме в теоретичному плані.

Хоча ретельно проведено емпіричний аналіз еволюції досліджуваних явищ і зроблено валідні висновки, ці висновки чомусь не знайшли відображення у положеннях, винесених на захист, крім загального твердження про «дискурс як специфічну смислову структуру, яка є динамічною і зазнає змін» (с. 30).

Цілі та завдання, які дослідниця формулює на початку розділів 2 і 3 (с. 116, 170), стосуються аналізованих понять взагалі і не містять вказівки на їхню еволюцію, історичну динаміку або діахронічні зміни.

У переліку дослідницьких методів бракує методів історичної лінгвістики, наявний лише зіставний метод (с. 27).

З огляду на мету, гіпотезу і предмет дослідження, вектор аналізу мав би бути спрямований безпосередньо на діахронічні показники. Залучення методів історичної лінгвістики (хронологізації, реконструкції, аналізу історичних змінних і констант тощо), дозволило б серед розглянутих стратегій, тактик, стратагем, патернів, режимів та інших характеристик судового дискурсу США встановити діахронічно сталі та діахронічно змінні категорії, виявити тенденції розвитку цього дискурсу та окреслити їхні причини.

Залучення до теоретико-методологічного каркасу дослідження методів і термінологічного інструментарію історичної лінгвістики дало б змогу вписати у модель судового дискурсу США діахронічні елементи. У такий спосіб було б теоретично обґрунтовано інтеграцію дискурсознавства і історичної лінгвістики, і новий напрям лінгвістичних досліджень, запроваджений в роботі, звучав би вже не як «судова дискурсологія», а, приміром, як «історична судова дискурсологія».

Утім, сказане цілком можна сприймати не як критику, а як перспективний напрям подальших наукових розвідок, адже дисертаційне дослідження не може бути безмежним і є значущим саме тоді, коли відкриває нові перспективи, що забезпечує поступовість і безперервність наукового пошуку.

2. Ключовим у роботі є поняття дискурсу. Саме тому Маргарита Олексіївна дуже ретельно і слушно аналізує і сам термін, і існуючі типології дискурсу. Проте розгляд співвідношення понять юридичного, правового і судового дискурсу (с. 67) не дає відповіді на запитання: А як співвідносяться юридичний і правовий типи?

Незрозумілим залишається і такий «тип», як інтенційний дискурс (с. 286) (в інших місцях – інтенціональний (с. 53, 434 та ін.)). Постає риторичне питання – а чи існує неінтенційний дискурс?

В аналітичний огляд типологій дискурсу потрапляє значна кількість наукових концепцій (Г. І. Бубнової, В. В. Заложних, П. В. Зернецького, В. І. Карасика, С. М. Плотнікової, О. О. Пушкіна, С. О. Сухих, І. С. Шевченко і О. І. Морозової та ін.), однак дослідниця не згадує концепцію А. М. Приходька, який виокремлює три критерії для типології дискурсу – середовище, модус і стиль.¹ Такий підхід корелює з власною типологією авторки, яка передбачає чотири критерії (сферу, творця, контент і спосіб вираження контенту) (с. 59), тож доцільно було б показати ці кореляції –

¹ Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. С. 39–43.

у такий спосіб вдалося б зацентувати критерій, який є дійсно новим у введений типології – творець, суб'єкт дискурсу.

Упевнена, що праці А. М. Приходька вивели б Маргариту Олексіївну на теорію інтердискурсивності, яка була б дуже доречною в її дослідженні оскільки розглядуваний судовий дискурс є водночас юридичним (с. 67) конфліктним (с. 101), персуазивним (с. 183), сугестивним (с. 208) коерсивним (с. 58) і провокативним (с. 286), що уможливило б відповідь на питання: Як і чому окремих дискурс суміщає в собі різні типи?

3. Попри загалом слухне і послідовне вживання термінів, у дисертації спостерігаються деякі термінологічні неточності.

3.1. Не можу погодитися з трактуванням дискурсу сторони захисту і дискурсу сторони звинувачення як метакомунікативних дискурсів, а судового дискурсу – як мета-метакомунікативного. Дослідниця обґрунтовує це тезою, що «у процесі комунікації відбувається не тільки передавання інформації та керування нею, але й вплив через інформацію» (с. 240), що виглядає непереконливо.

На початку підрозділу 3.3 Маргарита Олексіївна надає слушні визначення метакомунікації, посилаючись на В. Д. Девкіна і Н. І. Формановську – як комунікації про комунікацію (с. 239). Проте далі дослідниця пристає до думок психолога й блогера Й. Метца (с. 240), а в підрозділі 4.3 – класичного філолога А. В. Вдовиченко, які говорять про метакомунікацію як «трактування інформації», «думку про думку» (с. 315).

Вочевидь, ідеться не про комунікацію, тобто не про власне перебіг спілкування, а про обробку інформації під час комунікації. Якщо має місце інформація про інформацію, то можна говорити про метаінформативність але не про метакомунікацію.

3.2. Недостатньо окреслено в роботі терміни «тональність» «модальність», «інтенція» і «установка».

Контексти вживання цих термінів свідчать про їхню близькість «категорії модальності й тональності є модусними категоріями та відображають обмірковане в ментальному та емоційному плані ставлення мовця до висловлювання» (с. 254). На думку Маргарити Олексіївни модальність «створюється» (с. 179, 212), а тональність мовець «обирає» (с. 187, 213) або «застосовує» (с. 212), крім того вона «актуалізується» (с. 188, 213) та «експліціює емоційно-оцінювальну інформацію в дискурсі <...> і становить стиль конкретного дискурсу» (с. 213).

Модальність постає в роботі у вигляді «впевненості в істинності пропозиції» (с. 179, 186), оцінки (с. 186), «виправдання владних відносин» (с. 187), «сумніву в істинності фактів» (с. 212), «недовіри» (с. 213) «категоричної достеменності» (с. 250), а тональність може бути звинувальною (с. 179, 187) або критичною (с. 213). Тож у такому розумінні модальність тяжіє до установки, референційної інтенції в трактуванні Дж. Серля², а тональність – до іллокуції.

² Searle, John R. Intentionality. An essay in the philosophy of mind. Cambridge: CUP, 1983. 270 p.

Але термін «установка», хоч і пов'язується з інтенцією, вживається в роботі у загальнопсихологічному розумінні – як «готовність суб'єкта до певного роду дій» (с. 119).

Визначення інтенції, зокрема комунікативної, теж не надано, хоча термін вживається часто (с. 29, 45, 48, 53, 103, 119 та ін.).

У пункті 5.1.3 «Модальні дієслова» надається огляд поняття модальності: «Відомий лінгвіст В. В. Виноградов описував модальність не тільки як логічну категорію, наприклад, можливість і необхідність, але і як категорію, що виражає когнітивні стани, такі як оптативність («бажання»), інтенційність («намір»), волевиявлення («виявлення волі»), спонукання («прохання»), різноманітні переживання, стиль мовлення, експресію мовлення і т. ін. [Виноградов 1975: 65–70]» (с. 343). Залишаючи поза увагою деякі спірні позиції у цій цитаті, маю наголосити на тому, що В. В. Виноградов пише про розмежування об'єктивної і суб'єктивної модальності, але дослідниця ігнорує цю основоположну тезу теорії науковця, хоча в пункті йдеться про об'єктивну модальність дієслів, а модальність дискурсу є, вочевидь, суб'єктивною.

Насправді терміни «суб'єктивна модальність», «прагматична установка» і «інтенція» мають одне й те саме змістове наповнення – ставлення мовця до висловлюваного стану речей (пропозиції), але вживаються в різних парадигмах: «суб'єктивна модальність» – структурний термін, «прагматична установка» – термін теорії мовленнєвих актів, а «інтенція» – термін, який лінгвопрагматика запозичила з когнітивної психології.

Що стосується тональності, то цей термін, вживаний у стилістиці, в дисертації теж залишається без пояснень.

3.3. У роботі наявні й інші терміни, що потребують пояснення:

- «Прагматичне значення» (с. 269), «прагматичний вплив» (с. 359), «прагматичний заряд тексту» (с. 388, 389, 393) – що означають ці терміни?
- «Сугестор» (с. 210, 211, 218) і «сугеренд» (с. 210, 211, 431, 435) – чим вони розрізняються?
- «Омадативний» щодо функції (с. 125, 168, 434) – чим зумовлено вибір саме цього терміна? Яке його походження?
- «Дискурсивна роль» (с. 239, 241, 316) – чому саме роль дискурсивна, а не комунікативна? Які ще є дискурсивні ролі?

Термін «висловлювання» (с. 29, 42, 189, 191 та ін.) в українській мові має процесуальне значення, в результативному значенні йому протистойть термін «висловлення», і саме його доцільно було б вживати в роботі.

4. Хоча, як зазначалося, стиль викладу положень дисертації є чітким і послідовним, зафіксовано поодинокі стильові вади і недоліки оформлення: завеликі абзаци (с. 41, 89, 97, 109 та ін.), брак посилань (с. 109, 129, 141), опосередковані посилання (с. 134, 136), порушення актуального членування – формулювання положення як нової інформації, хоча її вже уведено в попередніх частинах тексту (с. 47, 71, 199, 272, 361).

Зустрічається нерелевантна конкретизація персоналій на зразок «лінгвіст-теоретик В. Гумбольдт» (с. 38), «відомий французький лінгвіст Жорж Мунін» (с. 68), «український науковець О. О. Потебня» (с. 106), «у відомій праці Д. Мелінкоффа "The Language of the Law"» (с. 63) та ін.

Зайвим є переклад ілюстративного матеріалу. Сумнів викликає і непослідовність перекладу в цитуванні: вислови латиницею не перекладаються (с. 65, 68, 76 та ін.), хоча деякі цитати перекладено (с. 182), натомість вислови російською мовою цитуються у перекладі (с. 66, 74, 163, 185, 218, 239 та ін.)

Загалом, слід наголосити на тому, що висловлені думки ні в якому разі не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації та не знижують її найвищого науково-теоретичного та науково-практичного рівня.

Таким чином, дисертація Маргарити Олексіївни Зайцевої «Когнітивно-комунікативні параметри англомовного судового дискурсу в діяхронії (кінець XIX – початок XXI століть)» свідчить про найвищий науково-теоретичний і науково-практичний рівень проведеного дослідження. У дисертації отримані нові й науково обґрунтовані лінгвістичні дані про когнітивно-комунікативні властивості англомовного судового дискурсу в діяхронії, що в сукупності є значним досягненням для подальшого інтегративного розвитку історичного мовознавства та дискурсології.

Зазначена дисертація відповідає вимогам п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому Постановою КМУ № 567 від 24.07.2013, зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015, № 1159 від 30.12.2015 та № 607 від 15.07.2020, а її авторка – Маргарита Олексіївна Зайцева – заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.02.04 – Германські мови.

Офіційний опонент,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри німецької
філології і перекладу
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Л. Р. Безугла

Л. Р. Безугла

29 листопада 2021 р.

